

Małgorzata Świącicka

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7504-7263>

e-mail: malzak@ukw.edu.pl

Panika w wypowiedziach studentów. Struktura znaczeniowa i wartościowanie

Panic in university students' statements. Semantic structure and axiology

Abstrakt

Celem niniejszego szkicu jest językowo-kulturowa analiza i interpretacja pola tematycznego paniki w wypowiedziach studentów. Strukturę znaczeniową oraz aksjologiczną wyrazu utrwaloną w tekstach młodzieży prezentuje się na tle danych zawartych w kilku wybranych słownikach języka polskiego. Przedmiotem opisu, oprócz sposobów definiowania uczucia, są jego metaforyczne modele oraz ich językowe wykładniki. Badania dowodzą, że tekstowa struktura znaczeń i aksjologia paniki obejmuje treści konieczne do rozumienia pojęcia oraz znacznie rozbudowujące słownikowe artykuły hasłowe na bazie myślenia, wiedzy i doświadczeń studentów.

Słowa kluczowe: językoznawstwo kulturowe, semantyka, tekstowe znaczenia paniki, wartościowanie paniki

Abstract

The aim of this article is a linguistic and cultural analysis and interpretation of the thematic field of panic in the statements of university students. The semantic and axiological structure of the word found in texts written by young people is presented against the background of data contained in several selected dictionaries of the Polish language. The subject of the description, in addition to how a feeling is defined, is its metaphorical models and their linguistic exponents. Research shows that the textual structure of meanings and the axiology of panic include the content necessary to understand the concept and significantly expand dictionary descriptions based on the thinking, knowledge and experience of university students.

Keywords: cultural linguistics, semantics, textual meanings of panic, panic axiology

Wprowadzenie

Powstanie niniejszego szkicu motywuje potrzeba kontynuacji moich badań nad sposobem rozumienia wybranych pojęć w języku młodego pokolenia Polaków, które – mam nadzieję – wciąż są aktualne, ważne naukowo i społecznie. Dynamika zmian politycznych, społeczno-gospodarczych, kulturowych, doświadczeń pandemii oraz wojennych uzasadnia interdyscyplinarne dyskusje na temat kondycji psychofizycznej człowieka w ogóle, w tym zwłaszcza kondycji ludzi młodych. W świetle wyzwania XX czy XXI w., istotne miejsce w interdyscyplinarnych studiach, zwłaszcza nauk społecznych¹, ale też humanistycznych zajmują m.in. kategorie strachu, lęku oraz paniki².

Prowadzone przeze mnie przed laty badania obejmowały m.in. rekonstrukcję pola leksykalno-semantycznego strachu (zob. Świącicka 2006: 299–311) oraz lęku (zob. Świącicka 2017: 419–442) na materiale wypowiedzi młodzieży studenckiej. Wówczas podjęłam też próbę zestawienia porównawczego wymienionych kategorii, które potwierdziło, że studenci mają świadomość różnych odcieni znaczeniowych obydwu wyrazów. Odwołują się w jakimś zakresie do wiedzy specjalistycznej (medycznej)³, jednak zakres tej wiedzy nie obejmuje kategorii lęku jako stanu w wielu zaburzeniach (por. obsesja, osobowość mnoga, amnezja itp.), stanowiących przedmiot psychiatrii. Potwierdzenie znalazły zatem etnolingwistyczne koncepcje, że tekstowe obrazy uczuć/emocji oparte są na wiedzy potocznej oraz myśleniu zdroworozsądkowym respondentów, ich doświadczeniu i systemie wartości. Stąd też jedyna możliwa konkluzja: struktura znaczeniowa i aksjologiczna lęku oraz model kognitywny strachu w wypowiedziach studenckich nie są wprawdzie identyczne, ale zdecydowanie zbliżone.

Ówczesne badania dowiodły nadto, że w polu synonimicznym tak strachu, jak i lęku młodzi respondenci sytuują inne jeszcze określenia, takie chociażby jak: *obawa*, *niepokój*, *zaniepokojenie*, *panika*, *obsesja*, *fobia*.

¹ W badaniach socjologicznych również uwzględnia się kategorię paniki moralnej, zob. np. Zielińska 2004.

² Poza tym, że stanowią one przedmiot studiów naukowych, inspirują też wyobraźnię artystów, co potwierdza choćby obraz filmowy pt. *Atak paniki* (2017) w reżyserii Pawła Maślony, portret zachowań, emocji itp. różnych osób w obliczu wydarzeń niespodziewanych, negatywnych i niekontrolowanych.

³ W *Małej encyklopedii medycyny* (dalej: MEM) podaje się następujące kryterium odróżniania lęku od strachu: „L. zbliżony jest swoim charakterem do strachu, jednakże w odróżnieniu od niego występuje bez widocznej przyczyny” (zob. MEM I: 603) oraz „S. różni się od lęku tym, że podniety wywołujące go są znane i oczywiste, np. strach przed pójściem do dentysty. Natomiast w lęku, który ze względu na subiektywne uczucia nie daje się odróżnić od s., źródła wyzwalające go są nieznanne” (zob. MEM II: 1176).

Słowo *panika* – w związku z powszechnie znanym obecnie kontekstem zewnętrznojęzykowym – stało się w jakimś zakresie słowem kluczem w najnowszych wypowiedziach oficjalnych, medialnych oraz codziennych, potocznych. Uznałam zatem, że warto zająć się rekonstrukcją struktury znaczeniowej paniki w celu rozszerzenia dotychczasowych badań lingwistycznych nad polem uczuć/emocji⁴, ale też pobudzenia do refleksji na temat kondycji psychicznej i fizycznej człowieka w drugiej dekadzie XXI w.

W prezentowanym szkicu postępowanie badawcze (analizę i syntezę językoznawczą) prowadzę – tak samo jak w odniesieniu do kategorii strachu i lęku – w nurcie założeń lingwistyki kulturowej⁵ na materiale językowym, obejmującym wypowiedzi młodzieży studenckiej. Materiał badawczy gromadziłam osobiście (reguły nie odbiegają zasadniczo od metodyki przyjętej wcześniej) w latach 2020–2022 podczas zajęć ze studentami logopedii oraz filologii polskiej Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Sytuacja zewnętrzna zainspirowała mnie – jak już sygnalizowałam – do zaproponowania studentom zredagowania pisemnej wypowiedzi na temat paniki. W poleceniu nie formułowałam żadnych ograniczeń, jeśli chodzi o gatunkową, treściową czy objętościową realizację zadania. W ten sposób uzyskałam wypowiedzi pisane około stu osób – prace niemal wyłącznie studentek i zaledwie kilku studentów. Zbiór tekstów jest zróżnicowany objętościowo: od krótkich prób podania sposobu rozumienia znaczenia wyrazu *panika* do bardziej rozbudowanych (strona, dwie strony) wypowiedzi wywołanych kluczowym słowem. Obok pisemnych zdarzało się też graficznie przedstawienie hasła *panika*, np. na schemacie, w kontekście innych pojęć nazywających emocje. Zgromadzony materiał językowy okazuje się na tyle bogaty i ciekawy poznawczo, że pozwala na rekonstrukcję tekstowego (studenckiego) sposobu obrazowania pola tematycznego paniki. Ten warto zaprezentować na tle danych wybranych, utrwalonych w następujących

⁴ Pomijam tu dobrze znane – jak sądzę – podstawy teoretyczne, dyskusje itd. obejmujące charakterystykę językową polskich leksemów typu: *uczucie, afekt, emocja, poczucie, odczucie, wyczucie i przeczucie*, próby odróżniania znaczeń wyrazów: *uczucia, emocje czy studia* poświęcone konkretnemu uczuciu – por. m.in. Data (2000: 245–252); Jędrzejko (2000: 59–75); Libura (2000: 135–151); Mikołajczuk (1997: 149–171, 2000: 117–134); Nowakowska-Kempna (1995); Pajdzińska (1990: 87–107); Puzynina (2000: 9–24); Wierzbicka (1971).

⁵ Założenia językoznawstwa kulturowego zastosowałam już podczas rekonstrukcji struktury znaczeniowej strachu oraz lęku. Sądzę, że warto je przyjąć również na użytek niniejszego szkicu, jako że w przyszłości mogą przydać się w badaniach porównawczych triady: strach – lęk – panika. Poza tym nadal oceniam je jako szczególnie uzasadnione w próbach rekonstrukcji pojęć na materiale konkretnych realizacji tekstowych. Zdaję sobie oczywiście sprawę z faktu, że jest to tylko jeden z możliwych punktów widzenia i doceniam ujęcia według innych metodologii i koncepcji opisu języka (zob. Jędrzejko 2000: 59–75).

opracowaniach leksykograficznych: *Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny* (dalej: PSWP), *Słowniku współczesnego języka polskiego* (dalej: SWJP) oraz *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* (dalej: WSJP PAN).

1. Panika według danych słownikowych

Wyraz ma grecki źródłosłów, tj. *panikós* – od imienia mitologicznego bożka Pana, który wywoływał w chwilach gniewu lęk, trwogę wśród ludzi i zwierząt – przez francuski *panique* (zob. PSWP XXVII: 324; SWJP II: 11). W WSJP PAN pochodzenie wyrazu ujmuje się następująco: Gr. *panikós* ‘paniczny’ pochodzi od imienia mitologicznego bożka pasterzy i trzód w górach i lasach – Pana, który, przeraźliwie krzycząc w leśnej ciszy, ścigał nimfy. Jego głos budził grozę. Obecność w europejskim kręgu językowym potwierdzają: ang. *panic*, fr. *panique*, niem. *Panik*.

W źródłach leksykograficznych znaczenie *paniki* podaje się w jednej definicji, opartej zasadniczo na hiperonimicznym określeniu **uczucie**:

‘**uczucie** gwałtownego, niepohamowanego, często przesadnego i nieuzasadnionego **lęku**, które objawia się brakiem logicznego, racjonalnego myślenia, raptownymi działaniami itp.; także: **zamieszanie** ogarniające zwykle większą liczbę ludzi (również zwierząt)’ (PSWP XXVII: 324);

‘**uczucie** nagłego, gwałtownego **strachu**, przerażenia, ogarniające zazwyczaj większą liczbę ludzi (zwierząt), objawiające się ogólnym zamieszanym, popłochem, brakiem logicznego myślenia’ (SWJP II: 11)

lub – tak jak w WSJP PAN – w trzech odrębnych definicjach:

1. stan psychiczny: ‘nagły, trudny do opanowania **strach**, ogarniający często całą grupę ludzi, objawiający się nerwowym zachowaniem i brakiem logicznego myślenia’;
2. na rynku finansowym: ‘masowe **działania** wywołane tym, że ludzie, nagle czymś zaniepokojeni, podejmują szybkie, czasem nierozsądne decyzje, np. wykupując coś lub wycofując z banku pieniądze’;
3. pośpiech pot. ‘nerwowy **pośpiech**’.

Jak łatwo zauważyć, w przywołanych słownikach doprecyzowaniu wyrazu **uczucie** służą określenia *strach* (traktowany też jako synonim *paniki*) oraz *lęk*, choć ich tożsamość znaczeniowa, jak już zasygnalizowałam, w świetle koncepcji psychologicznych czy medycyny, nie jest oczywista.

Oprócz *strachu* i *lęku* w ciągu słownikowych synonimów wymieniane są: *przerażenie*, *histeria*, *popłoch*, *psychoza* (PSWP XXVII: 324), *atak*, *fala*, *napad*, *wybuch* (WSJP PAN), a jako antonimy – *spokój* (PSWP XXVII: 324), *bez paniki* (WSJP PAN).

Materiał leksykograficzny utrwała szereg cech paniki, m.in. wywołane uczuciem strachu negatywne jej wartościowanie (np. *straszliwa panika*

– PSWP, SWJP; *okropna* – SWJP), element zaskoczenia (np. *nagła* – PSWP, SWJP, WSJP PAN), intensywność (np. *ogromna, wielka; lekka, mała panika* – WSJP PAN), zasięg zjawiska (np. *masowa, globalna, ogólna, powszechna, zbiorowa panika, panika wśród ludności, wśród inwestorów, klientów* – WSJP PAN), społeczno-ekonomiczne lub naturalne jej źródła (np. *panika finansowa, gospodarcza, konsumencka, rynkowa, na rynku finansowym (krajowym, żywnościowym...), na rynku obligacji (cukru, paliw...)* – WSJP PAN; *panika na giełdzie* – PSWP, WSJP PAN; *na rynku, panika przed zbliżającą się powodzią, kryzysem* – PSWP).

Leksykografowie odnotowują inne jeszcze charakterystyczne połączenia wyrazowe, obrazujące m.in. powstawanie uczucia (np. *szerzyć, siać, wzbudzić/budzić panikę* – PSWP, WSJP PAN, *wznięcać, wywołać/wywoływać* – PSWP, SWJP, WSJP PAN, *panika powstaje, szerzy się, popadać w panikę* – SWJP, *wpadać/wpaść w panikę, panika udziela się/udzieliła się komuś* – PSWP, SWJP, WSJP PAN), jego władczy, budzący strach charakter (np. *poddawać się panice* – PSWP, WSJP PAN, *panika ogarnęła tłum, panika kogoś ogarnęła/ogarnia, ulec/ulegać panice* – PSWP, SWJP, WSJP PAN, *bać się, obawiać się paniki, trudny do opanowania strach* – WSJP PAN), działania wywołane paniką (np. *uciekać/uciec w panice* PSWP, SWJP, WSJP PAN, *być; myśleć, pomyśleć, zastanawiać się; biegać, miotać się, rozglądać się; szukać czegoś/kogoś w panice* WSJP PAN) oraz przeciwdziałanie tymże (np. *opanować panikę, nie dopuścić do paniki* WSJP PAN).

Słownikowy materiał egzemplifikacyjny potwierdza fakt, że emocja/uczucie dotyczy pojedynczego człowieka, np. [...] *Marka zaczęła ogarniać panika*; [...] *pocieszyć Dorotkę, którą z nieznanых powodów ogarnęła panika* (PSWP) lub ogółu, np. *Wybuchła panika, ludzie rzucili się do ucieczki* (WSJP PAN, źródło: NKJP). W cytatach nie brak też językowego obrazowania reakcji organizmu człowieka w sytuacji paniki, np. *W uszach jej zaświstało, serce skoczyło do gardła. W nagłej panice zdała sobie sprawę, że spada prosto ku ziemi; Pocił się coraz mocniej. Wstydział się tego, wpadał w panikę, że wszyscy wokół widzą mokre plamy na jego koszuli – więc poty były nań obfitsze. Zasychało mu w gardle* (WSJP PAN, źródło NKJP).

Niezależnie od nieco odmiennych słownikowych sposobów językowego wyrażenia znaczenia hasła oraz takich też przykładowych jego kontekstów wszystkie odsyłają do pola tematycznego, związanego z człowiekiem, jego stanem emocjonalnym, psychiką oraz życiem w społeczeństwie (por. hiperonim: emocja w PSWP oraz kwalifikację tematyczną w WSJP PAN: CZŁOWIEK JAKO ISTOTA PSYCHICZNA. Stany psychiczne człowieka, zachowania emocjonalne; CZŁOWIEK W SPOŁECZEŃSTWIE. Finanse czynności, przedmioty związane z pieniędzmi). W dwóch opracowaniach

(PSWP, SWJP) zarówno w odniesieniu do pola uczucia, jak i sytuacji chaosu jako ich podmiot wymienia się również zwierzęta.

Rekonesans wybranych artykułów słownikowych wskazuje nadto, że niezależnie od sposobu rozumienia paniki jako uczucia lęku bądź strachu wśród istotnych elementów konstytuujących strukturę znaczeniową są: zaskoczenie, szczególnie intensywność, siła, skala zjawiska (por. formy fleksyjne wykładników językowych typu: *nagły, gwałtowny, niepohamowany, trudny do opanowania, masowy, większa liczba*), brak przyczyny (zob. *nieuzasadniony lęk*), hiperbola (zob. *przesadny lęk*), skutki tak w sferze emocji, intelektu, jak i fizyczności – zob. sformułowania typu: *zaniepokojenie, brak logicznego, racjonalnego myślenia, nerwowe zachowanie, nierozsądne decyzje, raptowne działanie*.

Warto nadto dodać, że słowo *panika* stanowi podstawę tworzenia pola leksykalno-derywacyjnego, czyli określeń zachowań, typów osobowości czy cech, takich jak: *panikować* (motywujące formę gerundium – *panikowanie*), tj. z kwalifikatorem potoczny ‘wpadać w popłoch, histerię, panikę; zachowywać się w sposób przesadnie żywy, gwałtowny’, *panikarz* (podstawa słowotwórcza formy żeńskiej – *panikara*, por. też *panikarka*) – potocznie (zob. też kwalifikator: pejoratywny w WSJP PAN) ‘mężczyzna, który często wpada w panikę, ma skłonności do przesadnego, często bezpodstawnego histeryzowania, tragizowania’, *panikarstwo* ‘uleganie panice, lękowi; skłonność do popadania w panikę; także: szerzenie, wywoływanie, powodowanie paniki’ oraz *panikarski* ‘wywołany, spowodowany paniką – często bezpodstawnym, nieuzasadnionym lękiem; także: taki, który powoduje, szerzy panikę, przerażenie’ (zob. PSWP).

Wyrazy pochodne słowotwórczo występują w licznych kontekstach słownych, m.in. *panikować z byle powodu, panikowanie przed egzaminem, uspokajając panikarza, straszna, nieokielznana panikara, panikarski nastrój, panikarskie informacje* (zob. PSWP), *przewrażliwiony panikarz* (WSJP PAN). Wynika z nich, że powodowane paniką cechy, zachowania, typy osobowości budzą niechęć (zob. *panikara* – potoczny ‘z niechęcią o kobiecie przesadnie bojaźliwiej, łatwo ulegającej panice’ SWJP), sytuują się w polu społecznie negatywnie ocenianej hysterii, nerwowości, lęklivosti, bojaźliwości, psychozy. Nazywaniu osób panikujących służą wyrazy podawane jako bliskoznaczne typu: *hysteryczka, furiatka, histeryk, furiat, narwaniec* (zob. PSWP). Na tym tle społecznie oczekiwaną wartością są niewątpliwie spokój, odwaga, pewność, wymieniane wśród słownikowych antonimów (zob. PSWP). Pozytywnie postrzega się na ogół osoby spokojne stanowiące przeciwieństwo panikujących. Leksykografowie (zob. PSWP) wśród antonimów osób panikujących umieszczają też takie określenia, jak: *flegmatyczka,*

flegmatyk, niemrawiec czy ospały, leniwy. Nie dyskutując z wymienionymi słownikowymi antonimami, należy stwierdzić, że i one służą pejoratywnemu wartościowaniu usposobienia człowieka, ale to już może stanowić przyczynek do innych rozważań.

2. Tekstowy (studencki) obraz paniki

Materiał tekstowy pozwala przyjrzeć się sposobom rozumienia znaczenia wyrazu *panika*. Od razu trzeba stwierdzić, że studenci mają świadomość trudności związanych z definiowaniem słowa, zdają sobie sprawę z jego wieloznaczności, funkcjonowania w określonym polu relacji semantycznych czy też ambiwalencji wartościowania, np. *Panika – ciężko tak dokładnie ją zdefiniować*⁶, *Jedno słowo, ale wiele znaczeń*, *Panika ma wiele różnych znaczeń*: pozytywnych, negatywnych, emocjonalnych, lękowych, *Samo słowo panika jest o tyle trudne do zdefiniowania, gdyż jest to synonim strachu*. Mimo świadomości trudu podejmują jednak próbę realizacji zadania i w ich tekstach pisanych nie brak fragmentów poświęconych rozumieniu znaczenia wyrazu. Wśród tych dominuje objaśnianie *paniki* za pomocą hiperonimicznych określeń *uczucie* lub *emocja* oraz ich hiponimów, tj. *strach* oraz *lęk*, co ilustrują przykłady: *Panika jest ludzką emocją silnie kojarzoną z lękiem, [...] jest to uczucie nagłego strachu, lęku przed kimś lub przed czymś [...]*. Objasniającym wyrazom nierzadko towarzyszą określenia o ujemnym znaku wartościowania według ocen moralnych, hedonistycznych czy witalnych, np. *[...] jest to jedno z najgorszych uczuć, z jakimi miałam się spotkać w życiu*, *Dla jednego do tego nieprzyjemnego uczucia może dojść [...]*, *Trudno jest żyć z tym uczuciem, wstrętne uczucie* w środku.

Choć strach i lęk to powszechne hiperonimy słowa *panika*, studenci mają świadomość różnych ich odcieni znaczeniowych, np.: *Jednak w przeciwieństwie do strachu jest ona zjawiskiem bardziej spontanicznym, strach może trwać przez pewien określony czas*.

Oprócz tych typowych (*uczucie, emocja, strach, lęk*) powtarzających się mechanizmów objaśniania znaczenia wyrazu *panika* respondenci sięgają jeszcze po kilka innych hiperonimicznych określeń, tj. *odruch, reakcja, stan, odczucie*, np. *Panika jest ludzkim odruchem*, *Panika jest reakcją* na sytuację nową [...], *Sama nieraz doświadczyłam takiego stanu*, *Jest uczuciem, a raczej odczuciem*, którego nie da się zamknąć w jedną formę.

⁶ Przykładowe wypowiedzi studentów podaje w ich oryginalnym językowo-stylistycznym kształcie, nie stosując też żadnej korekty ortograficznej czy interpunkcyjnej.

Definiowaniu służy również sytuowanie wyrazu w polu znaczeń antonimicznych, np. Warto zachować *zimną krew*, I pomimo emocji zachować *spokój*, *Chłodna refleksja* przychodzi u mnie bardzo późno, Po ataku paniki następuje faza *wyciszenia, uspokojenia*. Przywołane przykłady wprowadzają metaforykę niskich lub bardzo niskich temperatur (spokój to zimno, chłód) oraz braku dźwięków, odgłosów (spokój to cisza). Z kolei takie wypowiedzenia studenckie, jak: *jestem w gorącej wodzie kąpana, wszyscy wrzeszczeli, krzyczeli* pozwalają sądzić, że uczucie paniki wywołuje skojarzenia z wysokimi temperaturami oraz głośnymi dźwiękami (panika to gorąco; panika to hałas).

Przybliżone sposoby rozumienia wyrazu stanowią jedynie rekonesansowe – i co oczywiste konieczne – rozpoznanie pola znaczeniowego *paniki*. Jego uszczegółowieniu służy prowadzona w dalszej części szkicu analiza i interpretacja takich istotnych komponentów, jak: podmiot uczucia, jego sprawca, przyczyny oraz skutki, obiekt, trwałość i intensywność uczucia⁷, które tworzą również strukturę innych nazw uczuć.

Podmiot uczucia paniki to istota żywa – człowiek (obrazowany zarówno jako indywiduum, jak i zbiorowość), na którego w realizacjach tekstowych wskazują przede wszystkim takie językowe wykładniki, jak: rzeczowniki wraz z ich określeniami: *człowiek, człowiek panikujący, panikara, panikarz, tłum ludzi*, liczne formy zaimków zwłaszcza osobowych: *ja, mi, my, nas* itd. oraz formy fleksyjne czasowników, np. *panikować, bać się, lękać się*. Tak nazwany osobowy podmiot uczucia paniki generalizują zwykle formy zaimkowe typu: *każdy, wszyscy*, bez względu na wiek, płeć i inne zmienne socjolingwistyczne, wręcz w wymiarze globalnym, np. [...] może dotyczyć *każdego* w różnych etapach życia, Paniki doświadczają *zarówno dzieci, młodzież i dorośli*, [...] *cała ludzkość* doznała paniki podczas pandemii koronawirusa, choć obserwacja otaczającej rzeczywistości znajduje swój wyraz w częstym używaniu konkretnego etnonimu, np. obecnie panika jest odczuwana *wśród obywateli Ukrainy*, których dotknęła wojna. Studenci mają też świadomość innych jeszcze aspektów (różnica możliwości poznawczych, cech osobowości, doświadczeń itp.) ograniczających powszechność uczucia, np. *Niektórzy ludzie są bardziej podatni na odczuwanie paniki, inni nie*.

Człowiek jako podmiot uczucia paniki tworzy określoną relację z samym uczuciem. Analiza językowych wykładników owej swoistej „więzi” (por. m.in. [...] jednak panika w naszym życiu jest *nieodłącznym* elementem) pozwala odtworzyć kilka charakterystycznych modeli metaforycznych uczucia, głównie

⁷ Inspirujący punkt wyjścia do analizy stanowi zaproponowany przez Agnieszkę Mikołajczuk (1997: 149–171, 2000: 117–134) schemat struktury znaczeniowej nazw uczuć z klasy gniewu, obejmujący właśnie podmiot uczucia, sprawcę, przyczyny itd.

personifikacji: **Panika to osoba**. Najliczniejsze, powtarzalne w tekstach reprezentacje odnoszą się do znaczenia paniki jako towarzysza, np. Pojęcie i uczucie *towarzyszące ludziom* [...], towarzysza koniecznego, stałego, choć nie wzbudzającego sympatii, np. [...] kiedyś *panika towarzyszyła mi* niemalże w każdej minucie życia, *Nie lubię tego odczucia, myślę, że nikt nie przepada za nim*, lub prawdopodobnego w określonej sytuacji, zwykle kryzysowej, rzadziej zaś zwyczajnej czy przyjemnej, np. *Towarzyszy osobom przeżywającym nagłe kryzysowe sytuacje, Towarzyszy ludziom w nieprzyjemnych sytuacjach, Panika może towarzyszyć nam w sytuacjach codziennych*, np. podczas jazdy samochodem, gotowania, spaceru z psem.

Uosobiony model cechuje dynamika, związana z narodzinami, np. Obecnie *panika rodzi się w myślach* i zachowaniu, kiedy odtwarza się obrazy i sytuacje [...] na Ukrainie, [...] za każdym podejściem do egzaminu *rodziła się* wemnie (sic!) panika, oraz ruchem (np. *Panika – do głowy przychodzą negatywne myśli*). Tę strukturę znaczeń wypełnią również informacje lokatywne; miejscem narodzin paniki jest ciało człowieka, przede wszystkim jego głowa – metaforyczny pojemnik na myśli, uczucia itp., głęboko osadzone i zazwyczaj skrywane. Nie brak nadto spostrzeżeń na temat sposobu odżywiania, a metaforą pożywienia stają się inne uczucia, zwłaszcza strach i lęk, np. *Panika to coś innego niż strach czy lęk. Wydaje mi się, że ona ich potrzebuje, żywi się nimi. Dzięki nim może istnieć*.

Równie częste, jak wspomniany obraz paniki towarzysza, są wypowiedzenia, utrwalające jej znaczenie bycia władcą. Uczucie – władca wydaje rozkazy i przejmuje kontrolę nad człowiekiem. Władanie osobą jest – rzecz można – „całościowe”, obejmuje zarówno jej cechy psychiczne, intelekt, jak i fizyczność, np. *Panika przejmuje nade mną kontrolę, Panika hamuje rozsądek, człowiek ogarnięty paniką nie jest w stanie myśleć racjonalnie, nieograniczony chaos, który kieruje ludźmi ogarniętymi paniką, [...] okres pandemii, a właściwie jej początki, kiedy to panika wśród ludzi kazała im wykupić wszystko, co możliwe ze sklepów*.

Przywołane przykłady dokumentują zdecydowanie niekorzystne wobec podmiotu działania paniki – osoby. Nie zaskakuje zatem, że w tekstowym obrazowaniu dominują znaczenia paniki jako wroga człowieka oraz pola wyrazowe, obejmujące tematykę wojenną, walki, zniszczeń, ofiar, śmierci itp., np. *Codziennie czytam o atakach paniki, Z ostatnim wybuchem paniki w społeczeństwie mieliśmy do czynienia całkiem niedawno, panika zwiększa liczbę ofiar, Strach, lęk czy panika mogą nas wyniszczyć od środka, Nie sądziłam, że to wszystko odbije się na mnie aż tak bardzo, iż będę musiała z tym walczyć do teraz, Próbuję ją zwalczyć, ale nie zawsze mi to wychodzi*.

Ten wewnętrzny strach *zbiera żniwa* nie tylko na tle psychicznym. Metaforę walki wypełniają również dane lokatywne. Respondenci wskazują miejsca sprzyjające atakom paniki, np. Ataki paniki spotkały mnie w tłumie ludzie *na koncercie, w szkole, na uczelni, w sklepie*, w miejscu, w którym przebywa dużo ludzi, np. *na lotnisku lub w galerii handlowej*.

Metaforyka wojenna, jak poświadczają cytowane wypowiedzenia, to także obrazy zwycięstwa lub klęski. Podmiot uczucia podejmuje trud walki, choć niekoniecznie zwycięskiej. Mimo to szuka sposobu na pokonanie wroga, co potwierdzają wypowiedzi – rady (np. wartość pracy, troska o zdrowie, pomoc specjalistyczna), służące wzmocnieniu siły przeciwnika (spokoju), np. uważam, że najważniejsza jest *praca nad sobą, aby wyeliminować panikowanie, wykonywanie ćwiczeń oddechowych*, aby się uspokoić. Należy *skonsultować się ze specjalistą* w celu zapanowania nad tym stresem.

Studenckie teksty oparte są przede wszystkim na zilustrowanym wyżej modelu personifikacji paniki, ale pojawia się również metaforyka przyrodnicza (roślina, zwierzę, woda, skała), np. W obecnych czasach *panikę może zasiać fakt wojny, Oplata mózg* a wraz z nim zdrowy rozsądek *swoimi maczkami*, Panika tak bardzo *wsiąka w naszą codzienność*, Można powiedzieć, że *panika jest jak ciężki kamień* na sercu, oraz medyczna – choroby, zarazy, np. Panika może się rozprzestrzeniać, *jest jak zaraza*.

Kolejny, reprezentatywny element struktury znaczeniowej paniki stanowią językowe wyznaczniki jej **sprawcy**. Sprawca, tak samo jak podmiot uczucia oraz samo uczucie, to przede wszystkim człowiek, np. *Człowiek* może „zarazić” nią innych, *Jedna osoba* zasiała niepewność, wskazany głównie za pomocą upowszechniającego zaimka, np. Panika może być rozsiewana *przez każdego* w każdej chwili, choć nie brak też rzeczowników identyfikujących jego rolę społeczną. Studenckie konkretyzacje oparte są zasadniczo na obrazach sprawców, którym – czy to w relacjach rodzinnych, czy zawodowych itp. – zwyczajowo należy się wyższa niż innej osobie ranga społeczna, np. Uczennica, na którą *rodzice wywierają nacisk* może panikować, gdy dostanie ocenę dostateczną zamiast bardzo dobrej. Doświadczenie pandemii sprzyja też częstemu obrazowaniu sprawcy jako wirusa, np. Panika również *dotyczyła wirusa*, którego każdy się bał. Natomiast zacieranie granicy znaczeń między paniką, lękiem czy fobią znajduje swój wyraz w modelu: sprawca to pająk/pająki (por. arachnofobia), np. obecność *pająków* wywołuje obecność paniki.

Nadto szczególnie rozbudowana jest kategoria znaczeniowa **przyczyn paniki**. Bogaty repertuar środków językowych służy określeniu zarówno tych powstałych przy udziale sprawcy, jak i niezależnie od niego, obejmujących motywy tak osobiste, jak i zbiorowe. Uczucie paniki stanowi *sine qua*

non istnienia człowieka, np. Wynika on przede wszystkim z *biologicznych uwarunkowań, naturalnych mechanizmów*, do których ucieka się nasze ciało, by móc stawić czoła zagrożeniu. Respondenci formułują wypowiedzi generalizujące typu: *Każda sytuacja może wywołać panikę, bądź konkretyzują przyczyny w kontekście społeczno-politycznym, ekonomicznym, zdrowia publicznego, transportu, mediów, komunikacji, zarządzania społeczeństwem itp. (pożar, powódź, tornado, wojna, pandemia, izolacja, choroba bliskich, ataki terrorystyczne, wypadki, dezinformacja, brak wiedzy, nieprawda itp.)*. Słowem kluczem tekstów studenckich jest wyraz *sytuacja*, opatrzony szeregiem określeń wskazujących na różnorodność jej atrybuty, choćby kryzysu, obcości, zaskoczenia, zagrożenia, emocjonalności, nowości (por. np. *kryzysowa, losowa, stresująca, niepoznana, nieznaną, nowa, niespodziewana, nagła* itp.), np. jest to dla niego sytuacja wcześniej *niepoznana* – następuje panika, do paniki może dochodzić w *sytuacji zagrożenia*, sytuacje, które wywołują u mnie panikę to takie sytuacje, które *nie były przeze mnie zaplanowane*, Panikuję w *nowych, nieznanym* mi wcześniej sytuacjach, do paniki może dochodzić w *sytuacji zagrożenia, np. podczas pożaru, podczas wojny, Człowiek w sytuacji stresowej szuka rozwiązań, Paniki doświadczają dopiero w krytycznych sytuacjach losowych*.

Zdarza się również – zwłaszcza w kontekście braku wiedzy podmiotu paniki, jego ograniczonych możliwości poznania prawdy, także działań celowych grup interesu, obejmujących m.in. fake newsy (np. *ludzie wierzą w nieprawdziwe informacje, przez co panikują*) – odnotowywanie jej związku ze zjawiskiem hiperbolizacji, np. niedoinformowanie się na dany temat i sianie niepotrzebnej paniki, *wyolbrzymianie problemu*.

Panika bywa też postrzegana jako codzienne uczucie (por. Osobiście często ulegam panice w *codziennych sytuacjach*), związane z różnorodnymi sferami życia danego człowieka: osobistego, zawodowego, relacji międzyludzkich, ról społecznych itp. Zbiór „codziennych” motywów jest wprawdzie różnorodny, ale typowy jest jego związek z pełnioną przez respondentów rolą społeczną studenta, systemem wartości, w którym ważne miejsce zajmują wartości witalne oraz pragmatyczne. Gros studenckich wypowiedzi opiera się na słowach kluczach z pola edukacji, nauki, umiejętności, pracy, zdrowia, choroby, śmierci. Oto kilka wybranych wypowiedzi: panika związana z *trudnym egzaminem*, Jedni odczuwają paniki *przed pójściem do szkoły*, a dla innych panika będzie uczuciem towarzyszącym *myśleniu o przyszłości*, Najbardziej stresującą sytuacją w moim życiu był *egzamin z prawa jazdy*, U mnie najczęściej *panika przejawia się w kontaktach społecznych*, ktoś wpada w panikę, *bo boi się sprawdzianu z przedmiotu*, dla kogoś paniką może być *brak pracy, brak dostarczania środków do życia rodzinie*, Kolejna

sytuacja, która przyszła mi do głowy to dowiedzenie się o *śmiertelnej chorobie*, każdy spotka się z paniką *przed starością, a nawet śmiercią*.

Tekstowa struktura to charakterystyczny dla pola uczuć/emocji schemat przyczynowo-skutkowy. Zatem oprócz danych na temat przyczyn szczególnie wiele miejsca zajmują wypowiedzi, poświęcone **skutkom paniki**, zarówno jej wewnętrznym, jak i zewnętrznym objawom. Dysfunkcje wywołane paniką obejmują – ogólnie rzecz ujmując – człowieka w sposób „całościowy”. W zróżnicowanym zbiorze powtarzane są przede wszystkim informacje na temat skutków w obrębie układów i narządów ciała człowieka, zwłaszcza układu nerwowego, oddechowego, mięśniowego, narządów ruchu, wzroku itd. Oto kilka typowych wypowiedzi: panika *powoduje pustkę w naszej głowie*, *chwilowo odbiera nam umiejętność racjonalnego myślenia*, w sytuacji paniki *bardzo się denerwuję*, *zaczynam robić rzeczy chaotyczne, bez przemyślenia*, *organizm odczuwa stres*, *większości zacznie bić mocniej serce*, niektórzy będą mieli *problemy z oddychaniem*, a jeszcze inni *usiądą w kącie* lub *zaczną biegać bez sensu* i nie zwracać najmniejszej uwagi na inne osoby. Respondenci mają świadomość, że uczucie tak silnie niszczące ciało i umysł człowieka zagraża cennym wartościom witalnym, jego zdrowiu lub życiu, np. *doprowadzić może do wszelkich chorób*, różnych układów znajdujących się w organizmie człowieka, np. w układzie nerwowym.

W polu skutków mieści się szereg uczuć/emocji: strachu, lęku, obłędu, rozpacz, bezsilności, bezradności, złości, wściekłości, hysterii itp., wraz z towarzyszącymi im zjawiskami parajęzykowymi oraz zakłóceniami sprawności w mowie lub piśmie, np. *wściekam się*, *zdarza się płacz, krzyk, trzaskanie drzwiami*, aby wyrazić *moją złość*; głównie wtedy mam *problemy z wymową*, w momencie paniki *nie mogę poprawnie składać zdań*, *problemy z wypowiedzianiem się*, *jąkanie*, *plątanie języka*.

Poza tym – co charakterystyczne – podkreśla się rolę ewokowanego przez panikę egoizmu, np. *Osoba spanikowana nigdy nie robi niczego dobrego dla innych*, *będzie dbał tylko o własne dobro*, Im bardziej człowiek jest spanikowany, tym *bardziej myśli on tylko o ratowaniu siebie*, podczas wojny człowiek w zagrożeniu ze strony wroga *jest gotowy nawet zabić*, człowiek bojąc się, *myśli głównie o własnym interesie*, nie zwraca uwagi na innych ludzi.

Należy też podkreślić, że studenci mają świadomość skutków paniki, które mogą być celowe, związane z inżynierią społeczną, obejmujące manipulację (jest silnym bodźcem umożliwiającym manipulację), dezinformację (w panice większa podatność na nieprawdę) czy zarządzanie społeczeństwem, np. *Ma wprowadzić dezorganizację w życiu ludzi, po to, by mogli stać się podatni na zmiany, można nimi łatwiej zarządzać, kiedy sparaliżowani strachem, szukają każdego możliwego wyjścia z sytuacji*.

Obrazowaniu skutków paniki służą dość szczegółowe opisy konkretnych sytuacji, jak choćby wydarzeń na Uniwersytecie Technologiczno-Przyrodniczym w Bydgoszczy⁸, np. *panika może oznaczać wielki chaos i machinę nie do powstrzymania*, zwłaszcza jeśli chodzi o tłumy, jako przykład nasuwa się sytuacja zagnieżdzenia w wąskim korytarzu UTP tłumy ludzi, pośród którego *panika wywołała nieracjonalne zachowania, które doprowadziły do śmierci młodych ludzi*. Nie brak też wypowiedzi na temat zachowań, popłochu związanego z pandemią (np. *Z paniką w oczach patrzono na drugiego człowieka, który mógłby być potencjalnym nosicielem wirusa, a tym samym mógłby doprowadzić do czyjejś śmierci*) oraz wybuchem wojny w Ukrainie: Przykładami wybuchu paniki w tych sytuacjach były: *wykupywanie masowo papieru toaletowego, makaronów i innych produktów żywnościowych, a także ogromne ilości kupowanego paliwa*.

Model konceptualny paniki zasadniczo wpisuje się w pole zła, negatywnych emocji (por. *Panika to negatywne uczucie, W moim odczuciu panika nigdy nie ma pozytywnych konotacji*) i destrukcyjnych skutków, choć nie brak też ocen ambiwalentnych (*Jestem źródłem zła, ale też dobra*) lub pozytywnych. Przykłady dodatniego wartościowania uczucia wynikają z postrzegania go jako siły twórczej, motywatora działań ludzkich, np. *Z chaotycznej paniki można wyciągnąć coś pozytywnego*. Takim przykładem jest to jak polskie społeczeństwo zorganizowało pomoc dla Ukraińców i to jak Polacy potrafili się pod tym względem zjednoczyć. *Aktywność wyzwalana przez panikę służy wartości witalnej – życiu, dzięki niej człowiek podejmuje walkę z zagrożeniem, ze śmiercią, np. budzi w ludziach pierwotne instynkty, potrzebne do przetrwania, czynności, jakich się podejmujemy w panice mają za zadanie zapewnić nam przetrwanie, utrzymać przy życiu i uratować przed jej skutkami*. Podsumowując, panika jest pewnym mechanizmem, który w sytuacjach zagrożenia pomaga nam sobie z nimi radzić.

W tekstach studenckich da się wyróżnić inne jeszcze struktury, np. intensywności, trwałości uczucia, barw, choć nie tak już rozbudowane i reprezentatywne, jak kategorie znaczeniowe dotąd wyróżnione. Respondenci częściej odnotowują znaczną siłę uczucia, np. *stan psychiczno-emocjonalny bardzo silny, paniczny strach, panicznie bać się czegoś*, niż mniejszą, np. *Osobiście przyznaję, że kiedy tylko lekko poczuje niestabilizację (!) przejawia się to u mnie lekką paniką*. Podają cechę krótkotrwałości, pewnej sytuacyjnej

⁸ Tragiczne wydarzenie miało miejsce w październiku 2015 r. podczas zorganizowanej przez samorząd studencki UTP imprezy (tzw. studenckich otrzęsin) z okazji inauguracji roku akademickiego 2015/2016. Wskutek wybuchu paniki wiele młodych osób zostało rannych, były też ofiary śmiertelne.

przypadkowości paniki, np. Pewne jest, że każdemu w życiu *przytrafia się sytuacja*, choć obrazują ją też – na zasadzie wzmiankowanej już „więzi” – jako trwałe atrybuty życia człowieka, np. Panika jest *nieodłącznym elementem naszego życia*, bywa *o długim czasie trwania*, np. Jeśli sytuacja związana z odczuwaniem paniki *trwa dłuższy czas*, to ludzie szukają rozwiązań, i w związku z tym odmienny, np. Każdy etap życia cechuje się *innym rodzajem paniki*. W polu barw pojawiają się wraz z objawami paniki (w tym odczuwaniem niskich lub wysokich temperatur) wyłącznie dwie: jasna (*blady*) oraz *czerwona*, np. Panika może objawiać się w różny sposób, *blada* lub *zaczerwieniona* skóra.

Zakończenie

Struktura znaczeniowa paniki zrekonstruowana na bazie wypowiedzi studenckich obejmuje treści, utrwalone w opracowaniach leksykograficznych, konieczne do rozumienia pojęcia. Oprócz tych zawiera też szereg elementów, wykraczających poza dane słownikowe, które mają swoje źródło w wiedzy potocznej, doświadczeniu młodych ludzi, w zewnętrznych (społeczno-politycznych, ekonomicznych, kulturowych itd.) lub wewnętrznych (np. kondycja psychiczna, fizyczna) uwarunkowaniach ich życia.

Reprezentatywne modele metaforyczne, oparte na zabiegach personifikujących panikę, obrazach walki, wojny czy śmierci, współlistnieją z rozbudowanymi kategoriami jej przyczyn i skutków oraz negatywnym wartościowaniem. Choć pole zła zdecydowanie dominuje, obecne są też oceny dodatnie. Językowe wykładniki wyróżnionych pól znaczeniowych należą zasadniczo do polszczyzny ogólnej.

W zdroworozsądkowym myśleniu w semantyce paniki mieści się zarówno strach, jak i lęk jako jej typowe określenia hiperonimiczne lub synonimiczne. Wydaje się, że mimo zacierania granic, struktura znaczeniowa panika bliższa jest atrybutom strachu niż lęku. Zgromadzone teksty pozwalają też sądzić, co oczywiste z ostrożnością, że studenci, nawet intuicyjnie, zdają sobie sprawę z różnych odcieni znaczeniowych tychże wyrazów. Te i inne spostrzeżenia warto z pewnością weryfikować w toku kolejnych studiów językowo-kulturowych. Nie bez znaczenia jest również aktualizowanie badań, zwłaszcza nad tekstową strukturą uczuć/emocji, w związku z dynamiką rozwoju technologiczno-cywilizacyjnego oraz intensywnością zmian w rzeczywistości pozajęzykowej.

Skróty źródeł

- MEM – Rożniatowski T. (red.) (1982): *Mała encyklopedia medycyny*. Warszawa.
 NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego. (2008–2012). Warszawa.
 PSWP – Zgólkowa H. (red.) (1994–2005): *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. T. 1–50. Poznań.
 SWJP – Dunaj B. (red.) (1999): *Słownik współczesnego języka polskiego*. T. 1–2. Warszawa.
 WSJP PAN – Żmigrodzki P. (red.): *Wielki słownik języka polskiego*, <<https://wsjp.pl/>>, dostęp: 16.01–30.01.2023.

Literatura

- Data K. (2000): *W jaki sposób językoznawcy opisują emocje?* [W:] „Język a Kultura”. T. 14: *Uczucia w języku i tekście*. Red. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz. Wrocław, s. 245–252.
- Jędrzejko E. (2000): *O językowych wykładnikach pojęcia WSTYD w różnych koncepcjach opisu*. [W:] „Język a Kultura”. T. 14: *Uczucia w języku i tekście*. Red. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz. Wrocław, s. 59–75.
- Libura A. (2000): *Analiza semantyczna wyrazów nazywających NIENAWIŚĆ i inne uczucia negatywne*. [W:] „Język a Kultura”. T. 14: *Uczucia w języku i tekście*. Red. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz. Wrocław, s. 135–151.
- Mikołajczuk A. (1997): *Pole semantyczne 'gniewu' w polszczyźnie. Analiza leksemów: gniew, oburzenie, złość, irytacja*. [W:] *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi*. Red. R. Grzegorzczkowska, Z. Zaron. Warszawa, s. 149–171.
- Mikołajczuk A. (2000): *Problem ocen w analizie wybranych polskich nazw uczuć z klasy semantycznej GNIEWU*. [W:] „Język a Kultura”. T. 14: *Uczucia w języku i tekście*. Red. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz. Wrocław, s. 117–134.
- Nowakowska-Kempna I. (1995): *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*. Warszawa.
- Pajdzińska A. (1990): *Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata*. [W:] *Językowy obraz świata*. Red. J. Bartmiński. Lublin, s. 87–107.
- Puzynina J. (2000): *Uczucia a postawy we współczesnym języku polskim*. [W:] „Język a Kultura”. T. 14: *Uczucia w języku i tekście*. Red. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz. Wrocław, s. 9–24.
- Święcicka M. (2006): *Strach w języku młodzieży studenckiej*. [W:] *Wokół językowej funkcji emocjonalnej. Fakty dawne i współczesne*. Red. K. Wojtczuk, V. Machnicka. Siedlce, s. 299–311.
- Święcicka M. (2017): *Struktura znaczeniowa lęku w języku młodzieży studenckiej*. [W:] *Studia logopedyczno-lingwistyczne. Księga jubileuszowa z okazji 70-lecia urodzin Profesora Edwarda Luczyńskiego*. Red. S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray, B. Kamińska. Gdańsk, s. 419–442.
- Wierzbicka A. (1971): *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*. Warszawa.
- Zielińska I. (2004): *Media, interes i panika moralna. Nowa kategoria socjologiczna i jej implikacje*. „Kultura i Społeczeństwo” nr 4, s. 161–177.

